

UDK 949.75 Kornati "16" (093)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 4. prosinca 2004.
Prihvaćeno za tisak: 17. lipnja 2005.

Kad i u kojim povijesnim okolnostima Murterini i Betinjani dolaze na Kornate?

Kristijan Juran

Centar za jadranska onomastička istraživanja
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV 2, Zadar
Republika Hrvatska

Zadarsko je otočje s historiografske perspektive vrlo slabo istraženo. Pogotovo su slabo istraženi rijetko naseljeni ili privremeno naseljeni otoci poput Kornata ili primjerice Babca. Pitanje je mogu li ti otoci pojedinačno, s obzirom na pretpostavljeno siromaštvo arhivskih izvora o njima, uopće pridobiti, opravdati i zadovoljiti znanstveni interes suvremene historiografije. Odgovor je, dakako, uvijek pozitivan ako počiva na detaljnijem preispitivanju poznatih izvora i sustavnom traganju za nepoznatim. Tako se o naslovnom problemu do danas tek šturo pisalo na temelju jednog jedinog izvora, koji tobože govori o tome kako su 1627. godine potomci obitelji Civalelli doveli murterske pastire na Kornate, jer je to otočje zbog gusarskih upada opustjelo i ostalo zapušteno. No, pošto je «otkriveno» još niz drugih izvora, na osnovi kojih se mogu izvući bitno drukčiji zaključci, nametnula se potreba za temeljitom redefinicijom tako predloženog rješenja. Problemu smo pokušali pristupiti iz raznih perspektiva, i ujedno ga smjestiti u nešto širi prostorni i vremenski kontekst povijesnih zbivanja. Na taj način pitanje dolaska Murterina i Betinjana na Kornate nije samo pitanje ponovnog rekonstruiranja kronologije i glavnih aktera događaja, nego je nužno vezano uz uvid u neke druge sadržaje kornatske, zadarske i murterske povijesti, kao što je pitanje vlasničko-pravnih odnosa, gospodarske strukture ili primjerice socijalnog i demografskog razvoja na promatranom području.

Ključne riječi: Kornati, Murter, Betina, pastiri, pašnjaci, 17. stoljeće, Kandijski rat

Kornatsko otočje danas je pretežno u vlasništvu Murterina. Oni su vlasnici oko četiri petine ukupne površine kornatskih otoka, a preostali je dio uglavnom u posjedu Betinjana, Saljana i Zaglavaca.¹ Takva vlasnička struktura odraz je baštinjenog

¹ O genezi današnje strukture vlasništva: Sven KULUŠIĆ, «Kornatska otočna skupina», *Geografski glasnik*, XXVII., Zagreb 1965., 229. i d.; ISTI, *Murterski kraj*, Društveni centar Murter, Murter 1984., 115. i d.; Amos-Rube FILIPI, *Kornati*, Biograd 1982., 25.-26.; Vladimir SKRAČIĆ, «Kolonatsko gospodarstvo u zaštićenom prostoru Nacionalnog parka Kornati», *Sociologija sela*, 39., ¼, Zagreb 2001., 300. i d. (dalje: V. SKRAČIĆ, «Kolonatsko gospodarstvo»).

stanja, odnosno višestoljetnog prenošenja nasljednih težačkih, naposljetku i vlasničkih prava kornatskih pastira i kolona. S druge strane, ta je vlasnička struktura danas pred iskušenjem već otpočete rasprodaje i, ništa manje sudbinske, transformacije stočarsko-težačko-ribarskoga pejzaža u prostor podčinjen rastućim turističkim sadržajima i «ladanjskoj» arhitekturi slobodnih oblika. Zapravo, čitav dalmatinski otočni prostor zbog istog je razloga pred mogućom krizom identiteta, pogotovo onog dijela koji čine ambijentalne i antropološke vrijednosti, no ipak s još dovoljno potencijala da se te iste vrijednosti očuvaju i prezentiraju uključivanjem u suvremene gospodarske i kulturne sadržaje. Manji dio neiskorištenih mogućnosti, u okruženju i u interakciji s etnološkom, arheološkom i jezičnom baštinom, pripada istraživanju povijesnih struktura i ključnih događaja koji su oblikovali otočni identitet i mentalitet.

Kornati i administrativno pripadaju Murteru, odnosno u sastavu su Općine Murter, koja je, upravo zbog murterskoga kornatskog ali i drugih prekomorskih posjeda, danas zasigurno hrvatska općina s najvećim brojem otoka. Tako razgranat, osebujan, ali i nekoherentan, prostorno nelogičan, murterski posjed, posljedica je određenih povijesnih okolnosti, koje ćemo u ovom radu pokušati razložiti.

Autori koji se bave turističkim, povijesnim, prirodnim ili pak gospodarskim sadržajima Kornata, teško da u svojim radovima mogu izbjeći čestu upotrebu atributa «specifično» i «osebujno». Tako se govori o specifičnoj naseljenosti i gospodarenju Kornatima, o osebujnoj ljepoti koja se vrlo intenzivno – često zanemarujući druge sadržaje - eksploatira u prezentaciji hrvatskoga turizma, ili, pak, o specifičnim i osjetljivim odnosima između privatnih vlasnika i države, nakon što je 1980. proglašen Nacionalni park Kornati. Literatura i u novije vrijeme prati različite aspekte kornatske povijesne i suvremene problematike, osobito socio-geografske, biološke i toponomastičke, no dometi povijesnih i arheoloških istraživanja rijetko se povećavaju.²

² Osim radova navedenih u prethodnoj bilješci, izdvajamo: Ivo PETRICIOLI, «Toreta na otoku Kornatu», *Adriatica praehistorica et antica*, Zagreb 1970., 717.-725.; Valentina GAŽI-BASKOVA – Marija BEDALOV, «Biljni pokrov kornatskog otočja», *Zbornik Roberta Visianija Šibenčanina*, Muzej grada Šibenika, Šibenik 1983., 455.-462.; Vladimir SKRAČIĆ, «Toponimija Kornatskog otočja», *Onomastica Jugoslavica*, XII., Zagreb 1987., 17.-218.; ISTI, «Toponimija kornatskog podmorja», *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 27. (17.), Zadar 1988., 17.-34.; Andrija BOGNAR – Marinko GRIZELJ, «Geomorfološke značajke arhipelaga Kornati», *Simpozij Nacionalni park Kornati, Prirodna podloga, zaštita, društveno i gospodarsko valoriziranje* Hrvatsko ekološko društvo, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Nacionalni park Kornati (dalje: *Simpozij Nacionalni park Kornati*), Zagreb 1996., 53.-66.; Sanja GRKOVIĆ, «Fragmenti o etnobaštini Kornata», *Simpozij Nacionalni park Kornati*, Zagreb 1996., 471.-477.; Emil HILJE, «Spomenici srednjovjekovne arhitekture na Kornatima», *Simpozij Nacionalni park Kornati*, Zagreb 1996., 497.-500.; Sven KULUŠIĆ, «Tipska obilježja gradnje u 'suho' na kršu hrvatskog primorja (na primjeru kornatskih otoka)», *Hrvatski geografski glasnik*, 61., Zagreb 1999., 53.-83.; Vladimir SKRAČIĆ, «Kornati i Kurnati», *Čakavska rič*, XXX., br. 1.-2., Split 2002., 63.-77.; ISTI, «Kurnaska gajeta – sveti brod», *Čakavska rič*, XXXI., br. 1.-2., Split 2003., 33.-51.; Amos-Rube FILIPI, «Povijesno-geografska obilježja Žutsko-sitske otočne skupine», *Geoadria*, 8./2., Zadar 2003., 87.-130. (dalje: A-R. FILIPI, «Povijesno-geografska obilježja»); U povijesnom dijelu najviše je pažnje posvećeno ribarstvu: Amos-Rube FILIPI, «Ribarsko naselje Piškera na kornatskom otoku Jadri», *Pomorski zbornik*, 6., Zadar 1968., 971.-1004. (dalje: A-R. FILIPI, «Ribarsko naselje»); Josip BASIOLI, «Sporovi oko ribolova u kornatskom otočju», *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20., Zadar 1973., 271.-272. (dalje: J. BASIOLI, «Sporovi»); ISTI, «Ribarstvo na zadarskom otočju u prošlosti», *Zbornik Zadarsko otočje*, Zadar 1974., 485.-521.; Amos-Rube FILIPI, «Iz prošlosti kornatskog ribarstva», *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 22.-23., Zadar 1976., 181.-259. (dalje: A-R. FILIPI, «Iz prošlosti»).

Da bi se proces murtersko-betinskog zaposjedanja Kornata shvatio cjelovito, potrebno je sažeto iznijeti događanja koja su mu na promatranom području prethodila, te se osvrnuti na dosadašnje pokušaje rekonstruiranja njegova tijeka. Potom slijedi ono najbitnije – motrenje problematike iz više perspektiva: kako onih prostornih (kornatska, zadarska i murterska), tako i onih vezanih uz ključne sadržaje (vlasničko-pravna, gospodarska i socijalna).

Temeljne odrednice kornatske povijesti

Vrlo je vjerojatno da su Kornati bili naseljeni još u IV./III. tisućljeću pr. Kr., a prvi pouzdani arheološki stratum odnosi se na liburnska gradinska naselja u I. tisućljeću pr. Kr.³ Ostaci antičkih gospodarskih i lučkih objekata svjedoče o životu u vrijeme rimske uprave, a ruševine kasnoantičke utvrde Turete i obližnje starokršćanske bazilike u Tarcu govore o bizantskoj nazočnosti u 6. stoljeću.⁴ Nije poznato je li u ranom srednjem vijeku prekinut kontinuitet naseljenosti i gospodarskog iskorištavanja, no činjenica je da se nakon tog vremena na Kornatima nije razvilo stalno naselje. To ne znači da Kornati nisu bili naseljeni, ali ta je naseljenost bila privremena ili povremena, uvjetovana postojećim gospodarskim sadržajima. Naime, kornatsko tlo primarno je funkcioniralo kao pašnjak, uz poljodjelstvo kao sekundarnu djelatnost ograničenu na nevelike poljske površine (Tarac, Trtuša, Koritnica, Knježak, Žejkovići),⁵ a akvatorij je obilovao bogatim ribolovištima i, uz viško-hvarski bazen, bio najvažnije ribolovno područje na Jadranu. Prateća gospodarska infrastruktura obuhvaćala je pastirske stanove na Kornatu i ribarsko naselje na Piškero, s privremeno naseljenim stanovništvom iz okolnih otočnih naselja - Saljani, Lučani i Žmanci (Dugi otok), kasnije Murterini i Betinjani (otok Murter), te Zaglavci (Dugi otok).⁶

Zadarska srednjovjekovna komuna davala je Kornate, kao i mnoge druge otoke (npr. Vrgadu, Olib, Silbu, Molat) u zakup zadarskoj vlasteli i trgovcima. Tu praksu nastavila je i Mletačka Republika, nakon što je 1409. došla u posjed Zadra i Dalmacije.⁷ No,

³ Šime BATOVIĆ, «Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju», *Diadora*, 6., Zadar 1973., 6., 26., 27., 41., 42., 57., 60.-62., 64., 65., 68., 74., 80., 83., 92., 96.-100., 102.

⁴ Sven KULUŠIĆ, «Naseljenost i vrednovanje kornatskih otoka od drevnih vremena do danas» - I. dio, *Hrvatski geografski glasnik*, 62., Zagreb 2000., 54.-60. (dalje: S. KULUŠIĆ, «Naseljenost I.»); I. PETRICOLI, *n. dj.*, passim.

⁵ Uloga poljodjelstva uvelike je porasla od kraja 19. st., kad su bivši koloni otkupom postali vlasnici Kornata, što je koincidiralo s konjunkturu vinske trgovine. Tada su u tridesetak godina krčenjem povećane površine obrađenog zemljišta za oko 60 % (Sven KULUŠIĆ, «Naseljenost i vrednovanje kornatskih otoka od drevnih vremena do danas» - II. dio, *Hrvatski geografski glasnik*, 63., Zagreb 2001., 107. [dalje: S. KULUŠIĆ, «Naseljenost II.»]).

⁶ S. KULUŠIĆ, «Naseljenost II.», passim; A-R. FILIPI, «Ribarsko naselje», passim; ISTI, «Iz prošlosti», passim; J. BASIOLI, «Sporovi», passim.

⁷ DAZD, DEI, k. 1., knj. II., sv. 3., 28r; k. 2., knj. IV., sv. 4., 41r-v; k. 3., knj. IV., sv. 6., 50r.

Napomena u vezi s navođenjem izvora: Osnovni arhivski fondovi rabljeni za ovaj rad jesu Šibenski notarski arhiv (ŠNA), Spisi zadarskih bilježnika (SZB), Spisi generalnih providura (SGP) i Spisi zadarskih knezova (SZK) iz Državnog arhiva u Zadru (DAZD), te spomenuti rukopisi obitelji Civaletti (RKP) iz zadarske Znanstvene knjižnice (ZKZ). Velika kurzivna slova u bilješkama inicijali su bilježnika, providura ili knezova (kratice su razriješene pri navođenju izvora na kraju rada), zatim slijedi broj arhivske kutije (k.), odnosno buste (b.), potom oznaka sveska (sv.), koja je izostavljena ako postoji samo jedan svezak u kutiji, i na kraju broj stranice. Ako je izvorna paginacija oštećena i nečitljiva, navodi se nadnevak isprave. Ostale kratice razriješene su pri popisu izvora na kraju rada.

ona je, kao novi vlasnik, već između 1409. i 1421. predala otoke Žut i Situ s pripadajućim otocima (Gornji Kornati) zadarskoj obitelji Civallelli u zamjenu za jednu kuću u gradu.⁸ Godine 1639. država je Kornate (Donji Kornati),⁹ kao i druge otoke koje je posjedovala na području zadarske jurisdikcije, prodala četvorici plemića – Krstiteľju Soppeu, Jeronimu Borgu, Jakovu Califfiju i Ivanu Lantani.¹⁰ S novom vlasničkom strukturom mijenjaju se i odnosi između vlasnika i zakupnika. Novi vlasnici, koji su prije kupnje često i sami bili zakupnici pojedinih zadarskih otoka, sada daju Kornate u zakup bravarima i pastirima, pa ovi od uglavnom najamnih radnika postaju sve više poduzetnici, u okvirima kolonatskoga sustava. Tada uspostavljeni odnosi u osnovi se ne mijenjaju sve do druge polovice 19. st., kada Kornate u nekoliko navrata otkupljuju dotadašnji koloni Murterini, te u manjem broju Betinjani i Zaglavci.¹¹

Prvi poznati kornatski pastir, spomenut 1354., bio je Stanoj iz Pašmana.¹² U 15. st. i početkom 16. st. pastiri su uglavnom iz dugootočkih naselja Sali, Luke i Žmana.¹³ U vrijeme najvećega prosperiteta kornatskoga ribarstva (negdje od trećeg desetljeća 16. st. pa do sredine 17. st.), koje je privuklo mnoge Saljane, čini se da su na otočju kao pastiri ostali uglavnom Žmanci.¹⁴ A nakon njih dolaze – Murterini i Betinjani.

Polazište rasprave

Dosada je jedinu «teoriju» o genezi murtersko-betinske kolonizacije¹⁵ Kornata iznio Sven Kulušić u radu «Kornatska otočna skupina» (*Geografski glasnik*, 27./1965., str. 215.-245.), što je kasnije ugradio u monografiju «Murterski kraj» (1984.) i nedavno objavljeni rad «Naseljenost i vrednovanje kornatskih otoka od drevnih vremena do danas» (*Hrvatski geografski glasnik*, 62./2000., str. 43.-65. - I. dio, 63./2001., str. 87.-120. - II. dio). O tom pitanju na žalost ništa ne govori Amos-Rube Filipi, no čini se samo zato što nije uspio dovršiti rukopisnu povijest Kornata, koju je za života pri-

⁸ A.-R. FILIPI, «Povijesno-geografska obilježja», 94.

⁹ Donje Kornate čini otok Kornat s pripadajućim otocima u dva niza («kornatski» i «piškernski»), a Gornji Kornati obuhvaćaju Žutsko-sitsku otočnu skupinu, koja je od Donjih Kornata odijeljena Žutskim kanalom. Prilikom proglašenja NP «Kornati» u njegove granice nije bilo uključeno Žutsko-sitsko otočje. Tako je ostalo i do danas.

¹⁰ DAZD, SZB, ZB, b. VII., sv. 79., 5r-8r. Otoci su kupljeni na sljedeći način: Ivan Lantana kupio je Olib, Krstiteľ Soppe otoke Silbu, Škrdu, Premudu, Sestrunj, Kornat i još neke manje otoke, a Soppe i Jeronim Borgo zajedno su kupili Molat. Potom su sve troškove tih kupnji podijelili na četiri jednaka dijela, dakle, s jednakopravnim udjelom sve četvorice sudionika u svim kupljenim otocima, a 1640. pristupili su diobi, učinivši četiri diobena dijela približno jednake procijenjene vrijednosti.

¹¹ Kao u bilješki 1.

¹² Stjepan ANTOLJAK, «Tri priloga za proučavanje historije, topografije i toponomastike zadarskih otoka i okoline Zadra», *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, I., Zadar 1954., str. 112., bilj. 9.

¹³ DAZD, SOM, k. 1., sv. 1., passim. Usp. Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV. Stoljeću*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1977., str. 203.

¹⁴ ZKZ, RKP. 269., 38r; RKP. 295., 64r-v.

¹⁵ U ovom radu pojam kolonizacija odnosi se na proces zaposjedanja opustjelih kornatskih pašnjaka od Murterina i Betinjana od sredine 17. stoljeća. Budući da kolonizacija podrazumijeva naseljavanje određenog prostora, u ovom slučaju Kornata, taj termin rabimo u ponešto izmijenjenom, specifičnom, značenju, jer su Kornati specifično nastanjeno otočje, bez stalnog naselja, ali s privremenim i povremenim boravkom vlasnikâ posjeda. O tome potpunije: S. KULUŠIĆ, «Naseljenost I.», 44.-46.; V. SKRAČIĆ, «Kolonatsko gospodarstvo», 303.-305.

premao.¹⁶ Josip Basioli tek kratko bilježi da stanovnici otoka Murtera dovode na Kornate svoja stada ovaca od kraja 17. stoljeća.¹⁷

Kod Kulušića nalazimo tri osnovne tvrdnje ili pretpostavke o uzrocima i tijeku murtersko-betinske kolonizacije Kornata. Iznosimo ih ovdje u sažetoj i preglednoj formi, ne mijenjajući njihov smisao:

- Prebjezi s turskoga područja u 16. i 17. st. osnivaju na otoku Murteru nova naselja - Betinu i Tisno, te napučuju stara naselja Murter i Jezera. Otok postaje pretijesan za egzistenciju svih njegovih stanovnika.¹⁸
- Kornati su krajem 16., odnosno početkom 17. st. gotovo opustjeli zbog gusarskih upada.¹⁹
- Zadarskom plemiću Jeronimu Civalelliju 1527., kao nagrada za službu i vjernost Mletačkoj Republici, dodijeljen je «zapadni Kornat», a točno sto godina kasnije, dakle 1627., potomci obitelji Civalelli traže produženje investiture, i pošto nemaju od koga utjerati 1.000 lira za godišnju naknadu zadarskoj komori, dopuštaju Murterinima da dođu sa svojom stokom na Kornate.²⁰

Drugim riječima, predložen je sljedeći razvoj događaja: na Murter je u više migracijskih valova doseljen veći broj vlaških obitelji izrazito stočarskoga mentaliteta. Doseljenici su, tražeći vlastiti egzistencijalni prostor s mnogo pašnjačkih površina, naposljetku doveli svoju stoku na Kornate, koji su upravo ostali bez pastira zbog gusarskih upada. Prvi murterski pastiri dolaze na Kornate 1627. godine.²¹

Otok Murter pogledom izvana: tursko-mletačko susjedstvo

Razmotrimo prvu od navedenih tvrdnji/pretpostavki. Poznato je da je u 16. i 17. st. šire dalmatinsko područje bilo izrazito nemirno i nesigurno, jer se njime protezala granica između turskog i mletačkog teritorija. Turska osvajanja u Dalmaciji zaokružena su Ciparskim ratom (1570.-1573.), nakon kojega su zadarski i šibenski distrikt bili suženi na gradska središta, otoke i uski priobalni pojas.²² U murterskom zale-

¹⁶ A.-R. FILIPI, «Iz prošlosti», 181., gdje autor govori o tome kako je čitavo desetljeće skupljao podatke na terenu i u arhivima radi izrade oveće monografije o Kornatskom otočju, no bolest ga je spriječila u dovršenju posla na koji je bio prionuo. Nedavno su posmrtno objavljena dva Filipijeva rada, o Lavdari i Žutsko-sitskom otočju (*Geoadria* 6./2001. i 8./2./2003.), pa je moguće da je u pripremi još neki rad iz autorove rukopisne ostavštine.

¹⁷ Josip BASIOLI, «Kornatski otoci», *Pomorska enciklopedija*, vol. 4., JLZ «Miroslav Krleža», Zagreb 1978., 69.

¹⁸ S. KULUŠIĆ, «Kornatska otočna skupina», 226.; ISTI, «Murterski kraj», 112.-113.

¹⁹ S. KULUŠIĆ, «Kornatska otočna skupina», 227.-228.; ISTI, «Murterski kraj», 115., bilj. 118.; ISTI, «Naseljenost II.», 98., bilj. 117.

²⁰ S. KULUŠIĆ, «Kornatska otočna skupina», 227.; ISTI, «Murterski kraj», 115.; ISTI, «Naseljenost II.», 98.

²¹ Taj podatak kasnije preuzimaju primjerice: V. SKRACIĆ, «Kolonatsko gospodarstvo», 297. i 300.; Kristijan JURAN, «Povijesne okolnosti nastanka i širenja murterskog zemljišnog posjeda», *Murterski godišnjak*, 1., Ogranak Matice hrvatske Murter, Murter 2003., 78. (dalje: K. JURAN, «Povijesne okolnosti»), uz izraženu sumnju u točnost podatka zbog «arhivskih» naznaka da su Murterini došli na Kornate tek za Kandijškog rata (bilj. 102. na str. 88.).

²² Josip KOLANOVIĆ, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb 1995., 18.; Seid M. TRALJIĆ, «Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. Stoljeću», *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 20., Zadar 1973., 447. (dalje: S. M. TRALJIĆ, «Tursko-mletačke granice»); Grga NOVAK, «Šibenik u razdoblju mletačke vladavine 1412.-1797. godine», *Šibenik - spomen zbornik o 900. obljetnici*, Šibenik 1976., 174.-175. (dalje: G. NOVAK, «Šibenik»).

đu Turci su držali liniju Vransko jezero - Dazlina - Rakitnica - Zaton, što znači da su njihova utvrđenja bila tek koji kilometar udaljena od obale.²³ Granična crta ostala je nepromijenjena sve do Kandijskog rata (1645.-1669.), no budući da su mirovnim ugovorom 1673. Mlečani vratili Turcima velik dio osvojenog područja, konačno je tek za vrijeme Bečkog rata 1684. granica pomaknuta dublje u zaleđe (formalno-pravno tek mirovnim ugovorom nakon završetka rata).²⁴ Takve prilike dovodile su do čestih pomicanja stanovništva, nasumičnog bježanja, ali i planskih, privremenih ili trajnih, preseljenja. Migracije vlašškoga stanovništva kulminirale su za Kandijskog i Bečkog rata, kada mnogi prebjezi, dotad turski podanici, prelaze na stranu Mletačke Republike i popunjavaju praznine na nenaseljenim ili rijetko naseljenim graničnim područjima.²⁵ U okružju dinamičnih zbivanja u neposrednom zaleđu, i s obzirom na njegov položaj uza samo kopno, otok Murter više je puta bio privremeno utočište izbjeglicama, ne samo bivšim turskim podanicima, nego i priobalnom stanovništvu zapadnoga dijela šibenskoga distrikta (osobito Zlošeljanima), koje se nakon smirivanja prilika vraćalo i obnavljalo svoja naselja.²⁶ Također, otok Murter često je, zbog već navedenih razloga, ali i suradnje domicilnoga stanovništva, pružao zaklon senjskim uskocima i bio jedna od baza njihovih pljačkaških pohoda.²⁷ S obzirom na rečeno, mislimo da je opravdano Murteru pridružiti i pritom naglasiti pojam *privremeno utočište*, jer otok sa svojim naseljima, kako ćemo vidjeti, nije bio određeno trajnoga preseljenja vlaških prebjega (osim neznatnom broju pojedinaца), a pogotovo se ne može govoriti o nekom planskom preseljavanju. U tom smislu iznimna je pojava tišnjanskog naselja. Ono jest nastalo kao zbjeg, ali ne vlašškoga stanovništva nego obližnjih Oštričana i Ivinjaca (negdje u prvoj trećini 16. st.), koji su se sklonili zbog turske opasnosti, no i dalje su obrađivali svoje zemlje na kopnu.²⁸ Betina je, pak, nastala u drugoj polovici 15. st. preseljenjem nekih murterskih obitelji na novoformirana susjedna selišta.²⁹ Samim tim otok je Murter već u 16. st. bio optimalno gospodarski iskorišten, te je ubrzo prirodni prirast prisilio otočane na traženje novih obradivih i pašnjačkih površina, što je konačno dovelo do kolonizacije prekomorskih posjeda. Vrlo je indikativno i to što smo u dosad «pretresenim» izvorima za prvu polovicu 17. st. detektirali samo trojicu doseljenika u naselje Murter (sva su trojica priženici podrijetlom iz susjedne Betine!), a za isto razdoblje spisi čuvaju spomen na 14 murterskih emigranata (uglavnom priženika nastanjenih u Šibeniku, Betini, Prviću, Vrgadi, Pašmanu, Pagu, Ninu, Visu i Istri).³⁰

²³ S. M. TRALJIĆ, «Tursko-mletačke granice», 451.-453.

²⁴ *Isto*, 447.

²⁵ Gligor STANOJEVIĆ, «Dalmacija u doba Kandijskog rata (1645-1669)», *Vesnik Vojnog muzeja JNA*, II., Beograd 1958., 168. i d.; G. NOVAK, «Šibenik», 203. i d.; Tomislav RAUKAR – Ivo PETRICIOLI – Franjo ŠVELEC – Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom*, Prošlost Zadra - Knjiga III., Zadar 1987., 369. i d.

²⁶ Krsto STOŠIĆ, *Sela šibenskog kotara*, Šibenik 1941., 147.; G. NOVAK, «Šibenik» 1976., 175. Po svojoj prilici istu su ulogu, zbog neznatne udaljenosti od susjednog kopna, imali otoci Pašman i Ugljan za stanovnike biogradskog primorja.

²⁷ Gligor STANOJEVIĆ, *Senjski uskoci*, Beograd 1973., 26.-27., 120., 126., 211.

²⁸ K. JURAN, «Povijesne okolnosti», 70.

²⁹ Kristijan JURAN, «Novi podaci o stanovništvu Murtera od 15. do 17. stoljeća», *Čakavska rič*, XXX., br. 1.-2., Split 2002., 365. (dalje: K. JURAN, «Novi podaci»); ISTI, «Povijesne okolnosti», 69.

³⁰ Kristijan JURAN, «Prilozi povijesti Murtera u prvoj polovici 17. stoljeća» (rukopis).

Kulušić u svojoj argumentaciji migracija na otok Murter iznosi prezimena koja se javljaju u murterskim matičnim knjigama: «*Prema porijeklu prvih prezimena u glagoljskim maticama 1633.-1636. Murtera (Šašlagić, Alagin, Abašković i dr.) i 1733. (Turčinov, Juragin, Bašin i dr.) izgleda da se stanovništvo iz unutrašnjosti sklanjalo na Murter u dva vremenski naglašena navrata i to: prvi - "dezertirajući" (muslimani) ili bježeći (katolici i pravoslavni) sa turskog teritorija (Like, Bosne, Bukovice, Ravnih Kotara, Vrane) i drugi poslije izbijanja Kandijskog rata (1645.-1669.) pristupanjem velikog broja Vlaha Serenissimi*». ³¹ Također, autor kaže i sljedeće: «*Niti jedno prezime Murtera (i Betine) prije 1650. ne nalazimo spomenuto u bilo kakvoj vezi sa Kornatskim otocima*». ³² Time se zapravo htjelo reći da su prvi nama poznati murterski zakupnici Kornata (od 1662. pa dalje: Šikini, Skračini, Turčinovi, Božikovi i dr.) zapravo Murterini doseljeni iz vlaškoga zaleđa za Kandijskog rata, jer se njihova prezimena prije tog vremena ne spominju u murterskim maticama. Pošto su tobožnji prebjezi po svom načinu života i gospodarskom opredjeljenju bili isključivo stočari, oni na opustjele pašnjake Kornata dovode svoju stoku. ³³

Ovakvo zaključivanje posljedica je, kako se čini, pogrešnog postavljanja dviju razina argumentacije. Prva se odnosi na samo iščitavanje izvora, a druga na interpretaciju. Naime, murterske matice postoje tek od 1658., ali se u župnoj kući u Murteru čuvaju i ulomci betinskih, prvickih i tribunjskih matica, za koje se donedavno držalo da se odnose na murtersku maticu krštenih 1640.-1707. Najstariji od tih ulomaka jest tribunjska matica krštenih iz 1638.-1656. godine. ³⁴ To je unijelo zabunu. Tako se prezimena Šašlagić, Alagin i Abašković zacijelo ne odnose na stanovnike tadašnjega Murtera, nego su ona, pretpostavljamo, transkribirana iz spomenute tribunjske matice. ³⁵ Naime, Alagin je tribunjsko prezime, a prezimena Šašlagić i Abašković vjerojatno su krivo pročitana, jer im nema spomena u maticama. Dakle, ta «turska» prezimena ne mogu se uzeti kao dokaz prvog migracijskog vala na otok Murter, prije Kandijskog rata.

Što reći, pak, o murterskim prezimenima Turčinov, Juragin i Bašin, koja bi po svom značenju i tobožnjem tursko-vlaškom podrijetlu trebala biti putokaz drugog migracijskog vala, u vrijeme Kandijskog rata i neposredno nakon njega? U jednom od naših prethodnih radova pokazali smo da su ta prezimena nadimački izdanak starijih «autohtonih» murterskih prezimena, i u izvorima se pojavljuju prije migracija uzrokovanih Kandijskim ratom: Turčinov u 16. st., Bašin na početku 17. st. i Juragin sredinom 17 st. ³⁶

³¹ S. KULUŠIĆ, «Naseljenost II.», 99.-100.

³² *Isto*, 99.

³³ *Isto*, 100.-102.

³⁴ Kristijan JURAN, «Građa iz dosad nepoznatih betinskih, prvickih i tribunjskih glagoljskih matica i drugih spisa», *Čakavska rič*, XXXI., br. 1.-2., Split 2003., 109.-110. (dalje: K. JURAN, «Građa»).

³⁵ Usput su ti podaci krivo datirani u 1633.-1636. godinu. Postoji i drugi, ali manje vjerojatni scenarij: da je autor pred sobom zaista imao neku drugu, nama nepoznatu i u župnom arhivu zagubljenu maticu. No i onda bi podrijetlo spomenutih prezimena bilo jednako sumnjivo.

³⁶ K. JURAN, «Novi podaci», 367. Uostalom, iako prezimena Turčinov i Bašin upućuju na interakciju hrvatskog i turskoga područja, ona ne znače da su im nositelji morali biti turskog ili vlaškoga podrijetla. Prezime Juragin (današnji oblik Juraga) očito nema veze, kako se to katkad želi vidjeti, s turskom rječju «aga», jer postoje srednjovjekovne potvrde osobnog imena Jurjag (usp. Vladimir SKRAČIĆ, «Prezimana mjesta Murtera», *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 37. (27.), Zadar 1998., 54., bilj. 43.).

Nadalje, ne stoji ni tvrdnja da se nijedno od murterskih i betinskih prezimena koja su potvrđena prije 1650. kasnije ne spominje u vezi s kornatskim otocima. Prvi kornatski pastiri-zakupnici iz Murtera pripadnici su rodova koji su nastanjeni u matičnom naselju već u drugoj polovici 16. st. (Skračini, Turčinovi, Šikini), ili potječu iz pobočnih linija starijih rodova (npr. Božikovi iz roda Šimatov).³⁷ Jedini logičan zaključak, koji se nameće iz uvida u izvornu građu, jest taj da u 16. i 17. st. nije bilo masovnijeg doseljavanja vlašskog stočarskog stanovništva na otok Murter. To, dakako, ne isključuje pojedinačna doseljavanja, odnosno udomljavanje priženika. Velik broj novih prezimena, koja se kroz 17. st. javljaju u Murteru, ne označuju netom pristigle doseljenike, nego su ona u pravilu nadimački izdanci starijih prezimena. Dakle, prvi murterski «kornatari» nisu mogli biti vlaški prebjezi, nego članovi obitelji nazočnih u Murteru barem nekoliko generacija.³⁸

Otok Murter iznutra: agrarna prenaseljenost

Što je onda Murterine nagnalo da zakupe relativno udaljene kornatske pašnjake? Kazali smo da već od druge polovice 16. st. postojeće obradive površine nisu bile dostatne za egzistenciju prirodnim prirastom naraslog otočnog stanovništva. Zato je od tog vremena prostor širenja novih krčevina obuhvatio brdovite i krševite predjele na otoku, kao i otočne gajeve i obližnje školje.³⁹ Godine 1509. od školja koji su pripadali otoku Murteru bio je obrađen samo Vinik,⁴⁰ a točno sto godina kasnije, 1609., spominju se zemlje što ih težaci obrađuju i na školjima Jarti, Velikoj Jarti, Prišnjaku, Zminjaku i Sustipancu.⁴¹ Koliko su seljacima bile prijeko potrebne nove obradive površine, svjedoči proces privođenja kulturi dragocjenih otočnih gajeva (Raduč, Koromačnica i Mali Jasenovac), otpočet nešto prije sredine 17. stoljeća.⁴² Dakle, otočani do sredine 17. st. ostaju bez najvećeg dijela pašnjačkih površina (gajevi i školji), koje su dotad zajednički rabili. Nedostatak pašnjaka na vlastitom otoku i okolnim školjima već se početkom 17. st. nadomještao zakupom drugih otoka obližnjeg akvatorija. Tako neki Murterini 1603. zakupljuju pašnjake otoka Kaprija,⁴³ a 1610. i pašnjake otoka Kakna.⁴⁴ Od druge polovice 17. st. pašnjake tih otoka zakupljuju uglavnom Jezerani (koji i danas na njima imaju svoje posjede),⁴⁵ a Murterini i

³⁷ K. JURAN, «Novi podaci», passim.

³⁸ Interesantno je da Kulušić povezuje i stočarstvo Kornata u 15. st. s prebjeglim ili čak unajmljenim pastirima iz zadarskoga kopnenoga zaleđa, koje je bilo na udaru Turaka (S. KULUŠIĆ, «Naseljenost II.», 93.). Pri tome se poziva na bilješke iz knjige računa obitelji Matafari koja je sredinom 15. st. držala Kornate u zakupu. No upravo u tim bilješkama stoji da su tadašnji kornatski pastiri bili Dugootočani, a nema naznaka ni da su oni eventualno potomci doseljenih «vlaha» (DAZD, SOM, k. 1., sv. 1., passim); usp. Tomislav RAUKAR, *Zadar u XV. Stoljeću*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1977., 203.

³⁹ Rabimo ovaj termin u značenju manjeg otoka, otočića, nenaseljenog, uglavnom u službi ispaše, a manjim dijelom obrađenog ili obradivog. Donosi ga i *Geografski rječnik* Alfonsa CVITANOVIĆA: «Školj ... a) manji otok, otočić ... b) morski greben, hrid ...» (Zadar 2002., 528.).

⁴⁰ DAZD, ŠNA, MCG, k. 23./VI., sv. za godinu 1509., 134r-145v.

⁴¹ DAZD, ŠNA, MS, k. 50./II., sv. 3., 269v-271v.

⁴² Božo DULIBIĆ, «Borba murterskih seljaka za 'staro pravo'», *Šibenska revija*, 4.-5., Šibenik 1955., passim.

⁴³ DAZD, ŠNA, DT, k. 53., 68v-69r.

⁴⁴ DAZD, ŠNA, DT, k. 53., 222v-223r.

⁴⁵ DAZD, ŠNA, PV, k. 76./I., sv. za godine 1654.-1658., 40v-41r, 126r-v, 166r; K. STOŠIĆ, «Sela šibenskog kotara», 191.

Betinjani usmjeravaju svoju potrebu za pašnjacima k otocima u pašmanskom i kornatskom akvatoriju. Primjerice, 1633. zadarski trgovac Anzolo Guerrini daje u zakup Murterinu Mateši Resanoviću otoke između Vrgade i Pašmana (Žižanj, Gangarol, Košara, Maslinjak i Kotule).⁴⁶ Te otoke u 18. st. zakupljuju Tkonjani,⁴⁷ a u 19. st. opet Murterini, koji su i danas njihovi vlasnici (osim polovice Žižnja). Nakon što su «oprobani» pašnjaci tih otoka, murtersko-betinska «pastirska kolonizacija» dohvatila je i Kornate.

Kornati: gospodarska i egzistencijalna neizvjesnost

Sad možemo prijeći na drugu uporišnu točku razmatranja. Kakva je situacija na Kornatskom otočju neposredno pred dolazak Murterina i Betinjana? Kulušić kazuje da su Kornati zbog gusarskih upada na prijelazu iz 16. u 17. st. ostali bez pastira,⁴⁸ te da je sigurnost na zadarskim otocima porasla tek nakon 1617., kad je u Madridu pečaćena sudbina senjskih uskoka. U tim je okolnostima pružena prilika Murterinima da sudjelujući vlastitim sredstvima obnove kornatsko stočarstvo.⁴⁹ Takvo objašnjenje razvoja događaja i uzročno-posljedičnih odnosa naizgled je prihvatljivo, no promotrit ćemo situaciju iz nešto šireg vremenskog kuta, obuhvaćajući i druge nemirne epizode kornatske povijesti.

Kao i većina otoka vanjskog niza sjevernodalmatinskog arhipelaga, tako su i Kornati često bili izloženi gusarskim upadima, pljački i raznovrsnim ometanjima posjeda. Stoga nije slučajnost što se prve nešto opširnije pisane informacije o zbivanjima na Kornatskom otočju, iz druge polovice 14. st., odnose upravo na gusarske upade i razbojstva koja su nad kornatskim pastirima počinili ljudi s mletačkih brodova.⁵⁰ I turski gusari često su plovili kornatskim vodama. Tako je u Ciparskom ratu (1570.-1573.) stradao otok Žut, s kojega su protjerani pastiri, opljačkana stoka i uništeni nasadi vinove loze.⁵¹ Poznat je i napad senjskih uskoka 1617. na kornatsko ribarsko naselje Piškeru, koji je nanio goleme štete saljskim i zadarskim ribarima i trgovcima.⁵² No, malo je poznato da su kornatski ribari i pastiri stradavali i od razbojnika sa susjednih otoka, među kojima su prednjačili upravo stanovnici otoka Murtera! Primjerice, 1571. (u jeku Ciparskog rata!) zadarski plemić Jeronim Civalelli pokrenuo je sudsku parnicu protiv nekih stanovnika otoka Murtera jer su ukrali veći broj glava sitne stoke iz njegova stada na Kornatima.⁵³ Godine 1641. neki Tišnjani i Jezerani u više su navrata, u ortaštvu s dva turska podanika iz Dobre Vode kod Vrane, opljačkali pastire na otoku Žutu.⁵⁴ Očito je da su stanovnici otoka Murtera, još desetljećima prije nego što su stupili na kornatsko tlo kao pastiri, bili dobro upozna-

⁴⁶ DAZD, SZB, ZB, b. V., sv. 53., 18v-19r.

⁴⁷ DAZD, SZB, NL, b. IV., sv. 29., 10r-v; AG, b. I., sv.9., 11v-12r.

⁴⁸ S. KULUŠIĆ, «Kornatska otočna skupina», 227.-228.

⁴⁹ S. KULUŠIĆ, «Naseljenost II.», 98.

⁵⁰ A.-R. FILIPI, «Iz prošlosti», 235.

⁵¹ A.-R. FILIPI, «Povijesno-geografska obilježja», 97.-98.

⁵² A.-R. FILIPI, «Ribarsko naselje», 986.-987.

⁵³ DAZD, ZK, ET, 264r i d.

⁵⁴ DAZD, OŠ, k. 49., sv. 101., 243r.

ti s akvatorijem, fizičkim prostorom te strukturom i raspodjelom gospodarskih aktivnosti na Kornatskom otočju.

Dakle, u tim okolnostima, ako uzmemo u obzir i činjenicu da na Kornatima, zbog nepostojanja naselja, konfiguracije terena i udaljenosti od nadležnoga gradskog središta, nije bilo mogućnosti organizirane obrane, osim sustava dojavljivanja opasnosti s mora (promatračnice na uzvisinama – toponimi *Straža / Stražica*), možemo pretpostaviti da su oni više puta ostajali bez pastira, uz možda tek višednevni ili višetjedni prekid kontinuiteta. Najkritičniji takav prekid, višegodišnjeg trajanja, zaista je bio pred murtersko-betinsku kolonizaciju, ali ne na prijelazu iz 16. u 17. st., nego u prvim godinama Kandijskog rata.

Smjena kornatskih pastira: Murterini i Betinjani nakon Dugootočana

Dakle, kad Murterini i Betinjani dolaze na Kornate? Zasigurno ne 1627., kako se do sada mislilo.⁵⁵

Dva su važna događanja prethodila, a možda bila i ključnim pridonositeljima smjeni kornatskih pastira. O Kandijskom ratu već smo govorili. Druga istodobna i vrlo bitna okolnost koja je imala udjela u privremenom zamiranju kornatskoga gospodarstva jesu zamršeni vlasničko-pravni odnosi na relaciji država – novi vlasnici otočja – korisnici nasljednih koncesija. Prijenos vlasništva u ovom slučaju nešto je složenije naravi. Da bi se što bolje shvatio proces «privatizacije» Kornatskog otočja, potrebno je problemu pristupiti dijakronijski. Krenimo redom.

Država je od svojih kornatskih posjeda najprije, kako je već kazano, predala vlasništvo nad žutsko-sitskim otocima zadarskoj obitelji Civalelli (nešto prije 1421.). Na otoku Kornatu prva ustupanja posjeda privatnim osobama dogodila su se u 16. stoljeću. Tako je 1540. polje u Trtuši dano u nasljednu koncesiju plemiću Ivanu Rosi, a 1572. vinogradi u Tarcu Jeronimu Civalelliju.⁵⁶ Nakon završetka Ciparskog rata, 1574. godine, Mletačka Republika udovoljila je molbi istog Jeronima Civalellija, i ustupila mu prihode sa sjeverozapadnoga dijela Kornata, također u pravnoj formi nasljedne koncesije, za stalnu godišnju naknadu od 1000 lira.⁵⁷ Vezano s tim, treba napomenuti da su Kornati od početka 16. stoljeća davani u zakup u dva dijela – tada se i službeno uvode pojmovi «sjeverozapadni Kornat/i» (*insula Sancte Marie parte ponentali/Torretta ponentale*) i «jugoistočni Kornat/i» (*insula Sancte Marie parte sirocali/Torretta sirocale*), s međom kod brda Komornjaka.⁵⁸

⁵⁵ Kulušić iznosi sljedeći tijek događaja: «Na pitanje kako su Murterci ("Murterini") došli na Kornate, odgovor je ovaj. Dne 22. VI. 1527. dodijeljen je zapadni dio otoka Kornata Gerolamu Civalelli u znak priznanja za zasluge u borbi protiv Turaka, uz uvjet da od prihoda s otoka plaća gradu Zadru godišnje 1000 lira. Nakon sto godina, 26. IV. 1627. potomci obitelji Civalelli, Margarita i Califi, traže produženje investiture, ali kako nemaju od koga utjerati spomenutih 1000 lira, dopuštaju Murterinima, da dovedu svoja stada na Kornate. Time je osiguran godišnji prihod, a investitura na zapadni dio otoka Kornata ženidbom prelazi u ruke obitelji Califi. Istovremeno investituru na istočni dio otoka dobiva za 3203 lire obitelj Bologna». (S. KULUŠIĆ, «Kornatska otočna skupina», 227.). Autor ne mijenja svoje zaključke ni u novijim radovima: ISTI, «Murterski kraj», 115.; ISTI, «Naseljenost II.», 98. Ova «teorija» zahtijeva cjelovitu redefiniciju, no, da tekst ne bude previše opterećen odnosom citat – provjera tvrdnje – novi dokazi – reinterpretacija, vlastite zaključke gradit ćemo neovisno, na temelju proučenih izvora.

⁵⁶ ZKZ, RKP. 295., 139r.

⁵⁷ ZKZ, RKP. 285., 34r.

⁵⁸ DAZD, DEI, k. 2., knj. IV., sv. 4., 37v.

Kad su 1639. četvorici zadarskih plemića prodani Kornati (dakako, bez Žuta i Site), prethodno dane koncesije obiteljima Rosi i Civalelli nisu bile poništene. Zapravo, novim vlasnicima nije prodan sjeverozapadni dio Kornata, nego samo stalna godišnja naknada od 1000 lira što su je bili dužni davati koncesionari Civalelli. Tako je diobom 1640. jugoistočni Kornat u punopravnom smislu postao vlasništvom obitelji Borgo i Lantana, a vlasnici godišnje koncesijske naknade za sjeverozapadni Kornat postale su obitelji Soppe i Califfi.⁵⁹ Stvari se kompliciraju nakon smrti Marije Civalelli 1649., posljednje legitimne Jeronimove nasljednice.⁶⁰ Koncesija, odnosno pravo na korištenje fizičkoga posjeda sjeverozapadnoga Kornata, silom prilika vratila se državi, odakle je i potekla. Tada se javljaju potomci obitelji Civalelli iz pobočne linije, koji u nekoliko navrata mole vlasti da im dodijele sjeverozapadni Kornat na uživanje, odnosno obnove investituru pod istim uvjetima kao u koncesiji Jeronimu 1574. godine.⁶¹ Isto su tražili i zadarski plemići Mihovil Vitanović i Antonio Lantana, opravdavajući svoje molbe velikim financijskim gubicima što su ih pretrpjeli za Kandijskog rata.⁶² Međutim, Republika je - očito vodeći se ne baš sjajnom situacijom u kojoj se nalazila državna blagajna - stavila sjeverozapadni Kornat na javnu dražbu, no bez očekivane i odgovarajuće ponude.⁶³ Sve se to odvijalo 60-ih i 70-ih godina 17. stoljeća. Nije poznato kada je i na koji način konačno riješen vlasničko-pravni status toga dijela Kornata, no činjenica je da ubrzo kao njegovi pravi i potpuni vlasnici, a ne samo vlasnici koncesijske naknade, nastupaju obitelji Soppe i Califfi.

Ono što je ključno u cijeloj ovoj priči jest činjenica da nakon smrti Marije Civalelli, dakle od 1649., više nitko nije obiteljima Soppe i Califfi davao 1000 lira godišnje naknade. Ne želeći ostati bez prihoda sa sjeverozapadnoga Kornata, koji je, treba ponovo istaknuti, i zbog ratnih prilika ostao zapušten, spomenute su ga obitelji 1654. godine dale u zakup murterskom župniku Ivi Skračiću i njegovu ortaku Ivi Gveriniju,⁶⁴ i to za 1500 lira godišnje, na razdoblje od 10 godina.⁶⁵ Napomenimo da su još 1641., a vjerojatno i nekoliko sljedećih godina, pastiri na Žutu i Kornatu bili isključivo Žmanci.⁶⁶ S druge strane, ima naznaka da su Murterini doveli svoju stoku na Kornate i koju godinu prije 1654., možda i bez pismenog odobrenja vlasnikâ,⁶⁷ a da je onda ugovornim zakupom naknadno definiran odnos vlasnikâ, zakupnikâ i podzakupnikâ. Naime, Ive Gverini i don Ive Skračić uredili su svoj odnos s murterskim i betinskim pastirima dajući im dijelove kornatskih pašnjaka u podzakupe.⁶⁸ U prilog takvom scenariju govori i sadržaj jedne druge isprave iz 1654.; to je parnica oko

⁵⁹ DAZD, SZB, ZB, b. VII., sv. 79., 5r-8r.

⁶⁰ DAZD, GP, PV, k. 43., 129v.

⁶¹ DAZD, GP, PC, k. 36., 553r-561r.

⁶² Isto.

⁶³ DAZD, GP, GG, k. 40., 158r-v.

⁶⁴ Prema prezimenu, ovaj Ive Gverini mogao je biti Saljanin, no njega niti ijednog drugog Saljanina kasnije ne nalazimo u vezi sa zakupima Kornata.

⁶⁵ DAZD, GP, PV, k. 43., 129v.

⁶⁶ ZKZ, RKP. 269., 38r.

⁶⁷ To je samo pretpostavka, a manje je vjerojatno da su postojali pojedinačni ugovori o zakupu sa svakim od pastira.

⁶⁸ Nakon isteka zakupa, 1664. godine, Ivi Gveriniju za zakup su, odnosno u ovom slučaju podzakup, kornatskih pašnjaka ostali dužni: Jere Markov 184 lire i Ante Kaleb 36 lira, obojica iz Murtera, te Betinjanin Šime Belin 37 lira (DAZD, GP, GC, k. 26., 408v.).

desetine janjaca i kozlića koju je kornatski pastir Miho Mikatov iz Murtera⁶⁹ bio dužan davati Zadarskoj nadbiskupiji temeljem presude iz 1653. godine.⁷⁰ I ti podaci vjerojatno se odnose na sjeverozapadni Kornat, kao i zakup iz 1654. Također, prema još jednoj ispravi iz listopada iste godine (koncentracija zbivanja ne može biti slučajna!), na zahtjev Marka Antonija Lantane, vlasnika polovice jugoistočnog Kornata, zabranjuje se Mihi Mikatoviću, Mateši Stipanelovu i Kalebovu iz Murtera ispaša njihove stoke na dijelu Kornata koji pripada Lantani.⁷¹ Prema tome, navedeni pastiri vjerojatno su držali svoju stoku na sjeverozapadnom Kornatu, ali se nisu čvrsto držali granica svog dijela pašnjaka.

Približno u isto vrijeme Murterini i Betinjani doveli su svoju stoku i na jugoistočni Kornat, vlasništvo obitelji Lantana i Borgo, kasnije Caeran. Naime, 16. kolovoza 1664. na zahtjev Antonija Caerana kao patrona *del scoglio Opat et altri adiacenti*⁷² (!) nalaže se Martinu Caparanu iz Murtera da u roku od tri dana podmiri dugovanja za zakup pašnjaka, a ako to ne učini, da imaju saljski suci zaplijeniti onoliko Caparanovih živina koliko je potrebno za namirenje duga. Također, nalaže se Caparanu da u roku od osam dana odvede svoju stoku s tih pašnjaka jer Caeran ne namjerava s njim obnoviti ugovor o zakupu. U istoj ispravi stoji da se imaju obavijestiti Miho Skračić i Dragiša Turčinović, koji zastupaju i druge Murterine da i dalje mogu i moraju koristiti Caeranove pašnjake sukladno ugovoru iz 1660. godine.⁷³ Dakle, najkasnije 1660. Murterini dolaze kao pastiri i na jugoistočni Kornat.

Zakup sjeverozapadnog Kornata iz 1654. bio je nakon isteka 10 godina obnovljen. Tako je 16. srpnja 1664. sklopljen ugovor o zakupu između braće Soppe i Frane Calliffi s jedne strane, te don Jadre Skračića i Mihe Skračića iz Murtera i Mate Magazinova i Mate Belića iz Betine s druge strane. Zakupnina je u odnosu na prethodni zakup porasla za 150 lira, te je iznosila 1650 lira, plativa u dvije godišnje rate. Zanimljivo je da ugovor sadržava odredbu da će u slučaju krađe stoke i stradanja pastira od turskih ili drugih neprijateljskih brodova zakup biti poništen.⁷⁴ Odraz je to stvarnih opasnosti, jer su gusarske akcije na Jadranu kulminirale upravo za Kandij-skog rata.⁷⁵

Murtersko-betinska stočarska kolonizacija u isto vrijeme zahvatila je i Žuško-sit-sko otočje (Gornje Kornate). Prvi nama poznati murterski zakup žuških pašnjaka datira iz 1662. godine, a zakupnik je bio Grgo Šikin pok. Pere.⁷⁶ Doduše, Filipi iznosi podatak da su još 1598. na Žutu kao pastiri boravili Murterin Jure Skračić i Betinjanin Ante Sladin, no taj je podatak krivo prepisan ili datiran, jer zapravo potječe

⁶⁹ Njegovo podrijetlo se ne navodi, ali pretpostavljamo da je Murterin, ne samo po prezimenu, nego i na osnovi drugih isprava (usp. dalje u tekstu).

⁷⁰ DAZD, GP, LD, k. 18., 252v.

⁷¹ Isto, 584r.

⁷² Opat je krajnji jugoistočni rt otoka Kornata. On je bio ključna otočna markacija za onodobne pomorce, kao što je i danas za «kornatare». Tako se katkad, zapravo vrlo rijetko, u izvorima imenom Opat označava jugoistočni (tzv. «tanki» Kornat) ili pak cijeli otok.

⁷³ DAZD, GP, GC, k. 26., 352v-353v.

⁷⁴ DAZD, SZB, SB, b. II., sv. 38., 18v-19v.

⁷⁵ Ante Marija STRGAČIĆ, «Upadi osmanskih gusara u predjele zadarskih otoka», *Zadarska revija*, II., br. 4., Zadar 1953., 202-203.

⁷⁶ DAZD, SZB, FS, b. I., sv. 10., 24. 04. 1662.

iz 1698. godine.⁷⁷ Na Žutu su se još neko vrijeme kao pastiri zadržali i Žmanci, jer 1689. središnji dio otoka Žuta (*parte mezana dell'isola di Zunchio*) i otok Situ zakuplje Žmanac Ive Šegota.⁷⁸

U naletu teritorijalne ekspanzije prema Kornatima dogodio se čak i murterski zakup pašnjaka na Dugom otoku! Naime, 1660. zadarski kanonik Grgur Žapić, u ime braće Capogrossi, daje u zakup, doduše, tek jednogodišnji, Ivi Kovačeviću i Mati Plesniću iz Murtera pašnjake u Kruševu polju na Dugom otoku.⁷⁹ To je i jedini takav primjer.

Socijalno-ekonomski činitelji i posljedice

Kakav je socijalni status prvih murtersko-betinskih zakupnika? Može se pitanje postaviti i drukčije: jesu li im Kornati bili egzistencijalna potreba ili prostor usmjerenja vlastite poduzetnosti? Odgovor obuhvaća obje komponente, no u nepoznatom međusobnom omjeru. Treba istaknuti da su murtersko-betinski zakupi Kornata prvi u kojima su zakupnici sâmi bravari i pastiri. Dok je država bila vlasnik a zakupnici zadarski trgovci, saljski i žmanski pastiri, po svemu sudeći, bili su vezani ugovorom o radu, s određenom godišnjom plaćom ili pravom na određeni dio stočnih proizvoda.⁸⁰ Također, vrlo vjerojatno saljski su i žmanski pastiri držali samo stoku svojih poslodavaca, koji su onda trgovali priplodom i stočnim proizvodima. U novim okolnostima, pak, kad je za ratnih stradanja nestala glavina stoke s Kornata, Murterini i Betinjani, uz dopuštenje vlasnika, dovode uglavnom vlastitu stoku, i upravo zato preuzimaju rizik poslovanja, odnosno obvezuju se na fiksnu zakupninu u novcu.

Vratimo se sada na najraniji murterski zakup sjeverozapadnoga Kornata, iz 1654. godine. Postavlja se pitanje zašto je prvi murterski zakupnik bio spomenuti don Ive Skračić, koji je tada bio župnik u rodnome mjestu. Možda stoga što je raspolagao kapitalom za ulaganje u potrebnu infrastrukturu, nabavu stoke i amortizaciju troškova, ali i znatnim «težačkim» posjedom kao vjerojatnim jamstvom za plaćanje zakupnine? Ova pretpostavka nije neosnovana. Naime, don Ivin stric Jadre Skračić i stričević don Grgo, s kojima je živio u zajednici, kupili su između 1603. i 1649. od svojih sumješтана više desetaka zemljišnih parcela (odnosno težačkih prava na te zemljišne parcele) ukupne površine oko 93 gonjaja (približno 78.000 m²).⁸¹ To su samo kupljene zemlje, bez baštinjenih i zakupljenih zemalja! Dakle, don Ive je raspolagao znatnim imanjem (u zajednici s braćom), i ono je zacijelo bilo temeljem dopunske trgovačke aktivnosti, odnosno akumuliranju novčanih sredstava. Da je tako, zorno svjedoči sljedeći primjer. Šestog dana veljače 1646. sklopljen je neuobičajen ugovor između rečenog don Ive Skračića, koji ujedno zastupa svoju braću Mihiu i Juru i bratića Juru, i, s druge strane, harambaše Mihe Prinčeva i sudaca Murtera Ive Igličina i Vukasa Šimatova, koji zastupaju čitavu seosku zajednicu. Murter je tada bio dužan osigurati 10 galijota, odabranih ždrijebom, u neizvjesnim ratnim prilikama na po-

⁷⁷ A-R. FILIPI, «Povijesno-geografska obilježja», 98.

⁷⁸ DAZD, SZB, GM, b. I., sv. 6., 38v-40v.

⁷⁹ DAZD, SZB, FS, b. I., sv. 7., 13. 09. 1660.

⁸⁰ Usp. T. RAUKAR, *Zadar u XV. Stoljeću*, 203.-206.

⁸¹ K. JURAN, Prilozi povijesti Murtera u prvoj polovici 17. stoljeća (rukopis).

četku Kandijskog rata. Kako je bilo pravilo da seoska zajednica daje svakome galijotu iz svoje sredine određenu novčanu naknadu, a ona je tada iznosila 100 malih lira, morao se u tu svrhu osigurati gotovinski iznos od ukupno 1000 malih lira. Predstavnici sela izjavljuju da zbog bijede i siromaštva (*lestrema pouerta et miseria*) ne mogu osigurati taj novac, ali za Skračiče tih 1000 malih lira očito nije bio neki problem, jer su ih oni na mjestu izbrojali i predali harambaši i sucima, a zauzvrat im je obećano doživotno izuzeće iz ždrijeba za galijote i druge vojne službe!⁸² Tako je osigurana stabilnija budućnost njihove obitelji, čiju «imućnost» shvaćamo relativno, u odnosu na opće prilike i materijalno stanje matične i okolnih seoskih zajednica. Gospodarski snažnije obitelji u tom vremenu upravo su one koje ne dijele baštinu nego je zajedno uživaju (proširene obitelji - zajednice braće, stričevića i sl.). One kao takve mogu sebi priuštiti složeniju strukturu i veći intenzitet gospodarskih aktivnosti. Isti je slučaj i s obiteljima zakupnikâ iz 1664. godine - ponovo Skračići iz Murtera, te Magazinovi i Belići iz Betine. Gospodarsko-socijalni profil obitelji Magazinov bio je vrlo sličan onome obitelji Skračić. I oni su baštinili i stvarali veliko težačko imanje, ulagali u stoku te posjedovali (barem do 1683.) veći brod - tartanelu s dva jarbola.⁸³ Jednom prilikom Magazinovi kupuju stoku čak u Istri, a trguju i s nekim parunom Lužom iz Kotora.⁸⁴ Nije slučajno što je prvi betinski župnik upravo iz te obitelji, jer svećenici u pravilu dolaze iz bolje stojećih i brojnijih obitelji.⁸⁵ Što se pak tiče Mate Belića, koji je ortak Skračinima i Magazinovima u spomenutom zakupu, postoje naznake da je on sin betinskog harambaše Šime Belina, dakle također iz obitelji izdignutijeg društvenog, a pretpostavljamo i materijalnog, statusa.⁸⁶ Tim se obiteljima na Kornatima vrlo brzo pridružuju Božikovi, Šikini i Turčinovi iz Murtera (do kraja 17. st.), no za sada još nemamo dovoljno podataka o njihovu tadašnjem statusu u životu lokalne zajednice.⁸⁷

Trud koji su te obitelji ulagale u svoj kornatski posjed, u obliku stalna prilagođavanja paralelnim životnim obrascima (matično naselje i kornatska «kolonija») i svakodnevnog neizvjesnog prometovanja «pučinom», mnogim je generacijama pružao donekle izvjesniju ekonomsku budućnost. Odražavalo se to u kvaliteti i kvantiteti stočarskih (npr. vrlo cijenjeni kornatski sir) i težačkih proizvoda, dijelom i u razvoju ribarstva, te se u promijenjenim okolnostima i danas očituje u sezonskom «ugostiteljstvu» i, s ponešto izvrnutom ali jednokratno djelotvornom ekonomskom logikom, sve većom ponudom kornatskih parcela na tržištu nekretninama. Naime, potomci obitelji prvih murterskih zakupnika još uvijek su vlasnici većine kornatskoga zemljišta. Nadamo se da nam se neće zamjeriti ova nagla i trpka poveznica sa suvremenim stanjem, koja nakratko narušava tijek izlaganja. S druge strane, ona potpuno pripada sadržaju podnaslova.

⁸² DAZD, ŠNA, ŠS, k. 66.-67., 229v-230r.

⁸³ DAZD, ŠNA, AM, k. 79./II., sv. 2., 876v-877r.

⁸⁴ *Isto*, 976r.

⁸⁵ To je bio don Pave Magazinov, koji je u Betini obnašao župničku službu 1680.-1690. godine (K. JURAN, «Građa», 132).

⁸⁶ Mate Belić ugovarao je zakup u ime oca Šime, a Šime Belić harambaša je Betine najkasnije od 1658. godine (DAZD, ŠNA, AM, k. 79./II., sv. 1., 356.-357.).

⁸⁷ Ipak, čini se i da su prvi Turčinovi na Kornatima članovi obitelji murterskog harambaše Ive (Dragiše) Turčinova (DAZD, ŠNA, FV, k. 72./III., sv. b., 281r; JM, k. 87./III., sv. 5., 04. 06. 1709.).

Još nam ostaje napomenuti da murtersko-betinska kolonizacija Kornata nije ni najmanje bila uvjetovana interesom za ribarstvo.⁸⁸ Usporedbe radi, u to vrijeme kada Murterini i Betinjani intenzivno ulažu u stočarstvo, drugi otočani sjevernodalmatinskog arhipelaga nalaze dodatni izvor prihoda upravo u ribarstvu (Saljani, Ižani, Žirjani, Zlarinjani, Prvićani) i brodarstvu (Silbljani, Premudini, Zlarinjani). Doduše, ovo je prilično uopćena konstatacija, ali i takva, odnosno upravo takva, upućuje na potrebu osvjetljavanja geneze različitih gospodarskih usmjerenosti susjednih otočnih zajednica, pa i naselja unutar pojedine otočne cjeline. Iako su kod toga neki činitelji poznati ili vjerojatni (prirodni smještaj, veličina, agrarna naseljenost i sl.), cjelovit odgovor zahtijeva analizu iz nešto šire prostorne i vremenske perspektive. To ostavljamo za neku buduću studiju, a mi se nadamo da smo posložili veći dio ove višesmjernje slagalice otpočete pitanjem s naslova. Pri tome, onaj manji dio nerazjašnjenih odnosa ne mora nužno biti tek prazninom, nego prostorom koji otvara nova pitanja i nove pravce istraživanja.

Zaključak

Kornatsko otočje bilo je u većem dijelu svoje povijesti, kao što je i danas, područje bez stalna naselja, specifične, privremene i povremene naseljenosti određene prirodnom osnovom i mogućim gospodarskim sadržajima. Temelj ekonomske eksploatacije kornatskoga tla bile su njegove prostrane pašnjačke površine, a zemljoradnja je bila ograničena na nevelike površine plodnoga rastresitoga zemljišta. Kornatski pastiri i težaci nisu imali domicil na Kornatima, nego u nekom od naselja na susjednim otocima. To su najčešće bili Saljani, Lučani i Žmanci s Dugog otoka, a nakon njih Murterini i Betinjani. Kornati su pripadali zadarskoj jurisdikciji, te ih je zadarska komora javnim dražbama davala u zakupe. Tako je bilo do 1639. kada su Kornati, zajedno s mnogim drugim zadarskim otocima, prodani četvorici zadarskih plemića. Oko sredine 17. stoljeća kornatski otoci ostali su bez stoke i pastira zbog gusarskih akcija na početku Kandijskog rata (1645.-1669.). Sporom oporavljanju kornatskoga gospodarstva pridonijele su istovremene nasljedno-pravne nesuglasice među vlasnicima i korisnicima posjeda. Takvo stanje iskoristili su Murterini, koji su 1650-ih doveli svoju stoku na opustjele kornatske pašnjake, i tako zamijenili donedavne pastire iz Žmana. Novi odnosi između vlasnika i korisnika/zakupnika pašnjaka pravno su sankcionirani ugovorom o zakupu iz 1654. između vlasnika sjeverozapadnoga Kornata (obitelji Soppe i Califfi) i murterskoga župnika Ive Skračića i njegova ortaka Ive Gverinija, koji je, po svemu sudeći, bio Saljanin. Oni su dijelove kornatskih pašnjaka davali Murterinima i Betinjanima u podzakupe. Približno u isto vrijeme Murterini i Betinjani dovode svoju stoku i na jugoistočni Kornat i Žuto-sitsko otočje. Dio žutskih pašnjaka još su neko vrijeme držali i pastiri-zakupnici iz Žmana.

Veći dio odgovora na pitanje zašto su upravo stanovnici relativno udaljenog Murtera zaposjeli kornatske pašnjake, sadržan je u činjenici što je otok Murter već od druge polovice 16. st. bio izrazito gusto naseljen, pa je naraslo otočko stanovništvo intenzivnim krčenjem svojih gajeva i okolnih školja uskoro ostalo bez pašnjačkih površina. Nedostatak pašnjaka od početka 17. st. nadomještao se zakupom pašnjačkih površina drugih obližnjih otoka (Kaprije, Kakan, Gangarol, Žižanj, Košara, i dr.), i konačno, od sredine 17. st., zakupima kornatskih otoka.

⁸⁸ Ribolovna sredstva Murterina naglo se razvijaju tek od početka 20. st., nakon što su kroz drugu polovicu 19. st. otkupili od svojih gospodara kornatske otoke.

IZVORI

DAZD - Državni arhiv u Zadru

ŠNA - Šibenski notarski arhiv:

AM	Andrija Maroti (1654.-1700.)	kutija 79./II.
DT	Donat Tranquillo (1601.-1623.)	kutija 53.
FV	Frane Vrančić (1636.-1693.)	kutija 72./III.
GT	Gverin Tranquillo (1525.-1541.)	kutije 29./II.-IV.
JM	Juraj Moreli (1701.-1741.)	kutija 87./VI.
MCG	Martin Campellis de Gaivanis (1488.-1518.)	kutija 23./VI.
MS	Marko Semonić (1589.-1631.)	kutije 50./I.-V.
PV	Petar Vrančić (1650.-1659.)	kutija 76./I.
ŠS	Šime Strižić (1633.-1665.)	kutija 66.

SZB - Spisi zadarskih bilježnika:

AG	Antonio Guerrini (1722.-1746.)	busta I.
FS	Francesco Sorini (1656.-1677.)	busta I.
GM	Girolamo Mori (1678.-1692.)	busta I.
NL	Nicolo Lomazzi (1678.-1706.)	buste I. i IV.
SB	Simon Braicich (1645.-1678.)	busta II.
ZB	Zuanne Braicich (1621.-1645.)	buste V. i VII.

OŠ - Općina Šibenik:

kut. 49.

SZK - Spisi zadarskih knezova:

ET	Ettore Tron (1569.-1571.)	knjiga jedina
----	---------------------------	---------------

SGP - Spisi generalnih providura:

GC	Girolamo Contarini (1662.-1664.)	kutija 26.
GG	Girolamo Grimani (1675.-1677.)	kutija 40.
PV	Pietro Valier (1678.-1680.)	kutija 43.
PC	Pietro Civran (1673.-1675.)	kutija 36.
LD	Lorenzo Dolfin (1652.-1654.)	kutija 18.

SOM - Spisi obitelji Matafari:

kut. 1.

DEI - Datia et incantus:

kut. 1.-3.

ZKZ - Znanstvena knjižnica Zadar

Rukopisi:

RKP. 269. – *Causa di successione nella famiglia Zaratina dei Civalessi* - sign. 15209 ms. 269RKP. 285. – *Documenti della famiglia Civalessi di Zara* – sign. 15225 ms. 285RKP. 295. – *Documenti spettanti la famiglia Civalessi di Zara* – sign. 15235 ms. 295

When and under which circumstances did the people from Murter and Betina arrive to Kornati?

Kristijan Juran

Center for Adriatic onomastic research

University of Zadar

Obala kralja Petra Krešimira IV 2, Zadar

Republic of Croatia

Kornati islands are still, as they were for most of the time in the past, a locality without permanent settlements, and specific, temporary and sporadic settlements depended on nature and agricultural possibilities. The basis of economic exploitation of Kornati soil were its large pasture lands, while agriculture was limited to a rather small area of fertile loose ground. The shepherds and farm laborers who worked on Kornati lived in the settlements on the neighboring islands. These were usually the people from Sali, Luka and Žman on Dugi otok, and later people from Murter and Betina. Kornati were under the jurisdiction of Zadar and the Chamber of Zadar leased it on public auctions. That was the case until 1639 when Kornati were sold to four noblemen from Zadar together with many other surrounding islands. Around mid 17th century, shepherds left the isles of Kornati with their cattle due to pirate attacks at the beginning of the Cretan war (1645-1699). Disagreements on legal issues and matters of inheritance between owners and land beneficiaries contributed to slow recovery of the economic conditions of Kornati. People from Murter took advantage of the situation and replaced the shepherds from Žman by bringing their cattle on the deserted pastures of Kornati in 1650s. New relations between owners and pasture beneficiaries were legally sanctioned with a 1654 lease contract between the owner of the northwestern Kornat island (family Soppe and Calliffi) and the pastor of Murter, Ivo Skračić and his associate Ivo Gverini who was, by all indications, from Sali. They subleased parts of the pastures to people from Murter and Betina. Around that time, the latter took their cattle to the southeastern Kornat and Žut and Sit islands. A part of Žut pastures were still under the tenancy of Žman shepherds.

The reason why shepherds from quite distant Murter occupied Kornati pastures is that the island of Murter was densely populated even in the second half of the 16th century so the island population grew and soon lost its pastures with intense clearing of groves and small surrounding rocky islands. From the beginning of the 17th century, the lack of pastures was compensated by leasing pastures on other near-by islands (Kaprije, Kakan, Gangarol, Žižanj, Košara, etc.) and finally, from the mid 17th century, by leasing the isles of Kornati. A coherent answer to the same question requires a more detailed analysis of socio-economic circumstances of a wider area which one of our future researches might examine.

Key words: Kornats, Murter, Betina, shepherds, pastures, 17th century, Candian war